

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Hoe de Terbruggenhof te Eyselshoven aan de fam. van Raboetraad kwam

Van de Venne doet ons over de Terbruggenhof enkele mededelingen die kort samengevat op het volgende neerkomen:

De Terbruggenhof was een Keur-Keuls leen. Op 28 december 1468 komt Kerstgen (= Christiaan) van Coelgroeven (de naam komt in velerlei vormen voor) als eigenaar van de hof van Eyselshoven voor, terwijl in 1490 in het cijnsregister van de laathof vermeld wordt „Junker Kerstgen aen gen Bruck”. Later is het onderpand van deze cijns in handen van Dederich van Koilgere (= Coelgroeven) en zijn zwager Willem van Benzenrade. Kerstgen aen gen Bruck is dus wel dezelfde als Kerstgen van Coelgroeven en de hof te Eyselshoven is „aen gen Bruck” gelegen.

Op 30 mei 1559 wordt Kerst van Raboetraad met de hof beleend, die dan genoemd wordt „dat stockleen zoe Eyselshoven bij der Kyrchen geleygen”. Hoe de hof aan de familie van Raboetraad is gekomen, aldus nog steeds van de Venne, ligt vooralsnog in het duister ¹⁾.

Dat de Terbruggenhof een der twee hoven zou zijn geweest, waarmede Stas (= Eustachius) van den Bongart in 1419 werd beleend, hetgeen door van de Venne niet voor onmogelijk wordt gehouden, menen wij niet te kunnen accepteren. De van Coelgroeve's waren reeds vanaf eind 1371 Keur-Keulse leenmannen te Eyselshoven en naar onze mening zijn zij dat steeds gebleven en wel als houders van hetzelfde leengoed, totdat het aan de familie van Raboetraad overging. Mogelijk zal men willen tegenwerpen, dat de familie in Eyselshoven toch een goed bezat waarnaar zij zich noemde n.l. de Kolverenhof (= Coelgroevenhof), die dan wel dat Keur-Keuls leen

zou kunnen zijn geweest, maar deze hof kan zeker niet met de Terbruggenhof worden geïdentificeerd. Op de eerste plaats was de Kolverenhof geen Keur-Keuls leen en bovendien was hij buiten het dorp gelegen ²⁾. Hij kan dus onmogelijk de hof geweest zijn, die in 1559 bij de kerk werd gesitueerd. Wij zouden de veronderstelling durven wagen, dat de Terbruggenhof gebouwd werd op de 23 bunder en 1 morgen akkerland in de parochie Eygelshoven, die Joannes van Coelgroeven 1371 oktober 28 in leen opdroeg aan de Aartsbisschop van Keulen ³⁾. Een juist inzicht in de Keur-Keulse leengoederen te Eygelshoven zullen wij zeker niet eerder krijgen dan nadat van de Keur-Keulse mankamer een diepgaande studie is gemaakt. Voorlopig zullen wij ons met gissingen moeten tevreden stellen. Uit het voorgaande zal in ieder geval duidelijk zijn geworden, dat nu, zoals boven is gezegd, Dederich van Coelgroeven en zijn zwager Willem van Benzenrade het onderpand van zekere cijns in handen hadden die op de Terbruggenhof rustte, die mede-eigendom en dat zwagerschap voor Willem van Benzenrade moeten zijn ontstaan door een huwelijk van genoemde Willem met een zuster van Dederich van Coelgroeven, welke laatste in het begin van de 16e eeuw leefde ⁴⁾.

Wie was deze Willem van Benzenrade? Wij zullen trachten aan te tonen, dat hij dezelfde was als Willem van Raboetraad, wiens zoon Kerst van Raboetraad, na zijn dood met Terbruggenhof werd beleend.

De familie van Raboetraad ontleende haar naam aan een hof in het gelijknamige dorp (de naam van het dorp, alsook die der familie komt in talrijke varianten voor) in het oude hertogdom Limburg bij Lontzen gelegen. Daar leefde op het eind der 14e eeuw en in de eerste helft van de 15e eeuw Anshem (= Anselm) van Raboetraad, die in 1423 juli 23 voorkomt als te zijn gehuwd met Elsebette Kuckeels ⁵⁾. Anselm is vóór 1447 januari 14 overleden. Hij laat drie kinderen na: Willem, die ongehuwd overlijdt vóór 1474 februari 8 en twee dochters, Kathrijne, die Johan van der Rotzen huwt en Marie, die in het huwelijk treedt met Arnold van Benzenrade. In 1507 november 13 stelt Kathrijne van Raboetraad, die dan weduwe is en die na de dood van haar zoon Johan van der Rotzen 20 mud haver erfpacht heeft ontvangen „ihren natürlichen Neffen” Willem van Raboetraad als leenman aan (bedoeld zal zijn als opheider). Wie was nu deze „natürliche Neffe”? Wij hebben een ogenblik gespeeld met de gedachte dat de uitdrukking „natürlicher Neffe” gevormd zou zijn naar analogie van „natuurlijk kind”. Willem van Raboetraad, de neef van Katharina van Raboetraad, zou dan een natuurlijk kind kunnen zijn geweest van haar ongehuwde, vóór 1447 januari 14 overleden, broer Willem van Raboetraad. Oude teksten geven wel grond aan de hierboven uitgesproken gedachte. Zo wordt bijvoorbeeld Jan van Cosselaer, natuurlijke zoon

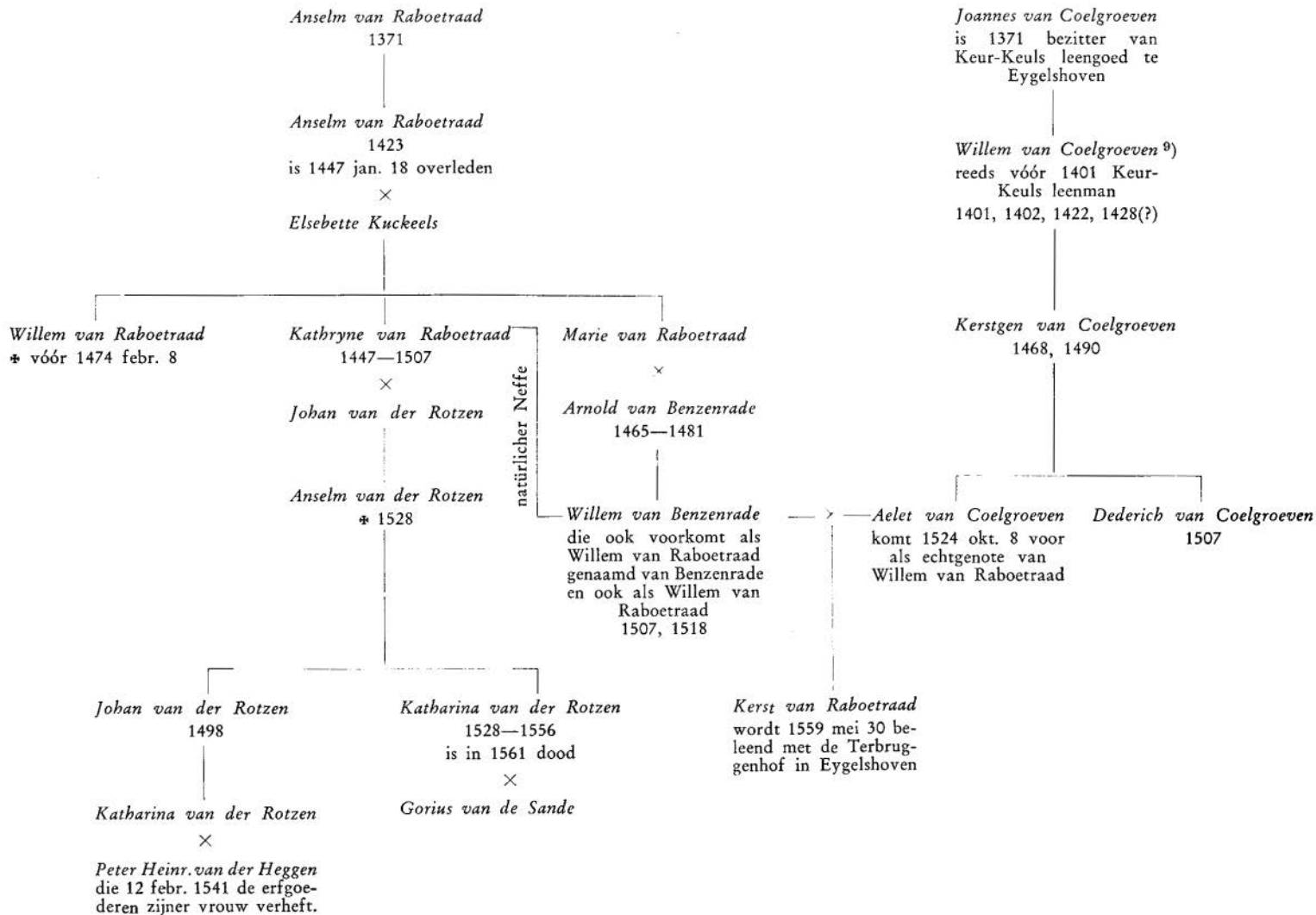
van hertog Jan II van Brabant en een juffrouw van Cosselaer, in het Latijnsboek „natuurlijke broer” van de legitieme zoon van Jan II, hertog Jan III van Brabant genoemd ⁶⁾). Spoedig echter werd het ons duidelijk, dat de uitdrukking „natürlicher Neffe” gebruikt was als tegenstelling tot aangetrouwde neef. In 1518 maart 31 en oktober 22 wordt neef Willem telkens genoemd Willem van Raboetraad gen(annt) Benzenraad. Het is dus duidelijk, dat wij hier te doen hebben met een zoon van Marie van Raboetraad, de zuster van Kathrijne, die met Arnold van Benzenrade gehuwd was. Wij hebben nu, menen wij, de Willem van Benzenrade, die van Raboetraad genoemd werd en die een zwager was van Dederich van Coelgroeven gevonden. Het verwondert ons dan ook niet meer Willem van Raboetraad 1524 oktober 8 te zien voorkomen samen met zijn echtgenote Aelet van Coelgroeven. Door dit huwelijk kwam de Terbrugghenhof in de familie van Raboetraad, die zich eigenlijk van Benzenrade zou moeten noemen. De zoon Kerst van Raboetraad, die in 1559 met de Terbrugghenhof wordt beleend, is kennelijk genoemd naar de vader van zijn moeder Kerstgen van Coelgroeven.

Zoals het meer gaat: als men een probleem meent te hebben opgelost, dient zich aanstonds het volgende aan. In een akte van 1552 december 5 verklaart Johan van Berge zekere erfpachten en de opbrengsten van goederen aan de „Krichelberge die Catheryn Rotzen in der Bruggen plegen zo haven. . .” voor de tiend van Teuven te hebben geruild met de abt van Kloosterrade ⁷⁾.

Had deze Catheryn Rotzen iets te maken met Kathryne van Raboetraad die Johan van der Rotzen gehuwd had? ⁸⁾. Met haar zelf niet, want wij horen van haar voor het laatst in 1507 en in 1552 zal zij reeds lang overleden zijn, maar zij had een kleindochter en een achterkleindochter, die beiden Catheryn Rotzen in der Bruggen zouden kunnen zijn geweest. Ook houden wij het niet voor uitgesloten, dat met Bruggen de hof Terbrugghen bedoeld wordt. Maar in welke relatie stond dan de kleindochter of de achterkleindochter tot de Terbrugghenhof? Had een van hen in verband met haar verwantschap met Willem van Raboetraad zekere rechten op de hof in Eygelshoven? Het zijn vragen, die wij helaas (nog) niet kunnen beantwoorden.

Wij menen de lezer tegemoet te komen indien wij het bovenstaande familieverhaal weergeven in het volgend schema (een jaartal zonder meer bij een naam wil zeggen, dat de persoon in dat jaar voorkomt).

H. J. M. FRUSCH.



Noten:

- 1) *J. M. van de Venne*, Geschiedkundige schets van Eygelshoven;
in: Eygelshoven gedurende acht eeuwen 1131—1931;
Maastricht 1931, 63 en 64.
- 2) *J. M. van de Venne*, o.c., 67.
- 3) *J. M. van de Venne*, o.c., 67.
- 4) Dederich van Eygelshoven komt in 1507 voor als laatschepen te Eygelshoven;
J. M. van de Venne, o.c., 151.
- 5) Wat wij aan feitelijkheden over de familie van Raboetraad mededelen is te vinden in:
Louise Freiin von Coels van der Brügghe, Die Lehnregister der Propsteilichen Mannkammer des Aachener Marienstifts; Bonn 1952, 534—536.
- 6) *L. Galesloot*, Le Livre des Feudataires de Jean III, duc de Brabant;
Bruxelles 1865, 158: Johannes de Coslar, miles frater naturalis ducis.
- 7) *J. Paquay*, Codex Documentorum;
in: Publications dans le Limbourg XL;
Maastricht 1904, 270.
- 8) Zie over de familie van der Rotzen (Roetschen) behalve het in noot 5) genoemde werk ook:
H. F. Macco, Aachener Wappen und Genealogien II;
Aachen 1908, 97—98.
- 9) *H. Hoeberechts-Roebroeck*, De Keur-Keulse Mankamer te Heerlen 1401—1428;
in: De Limburgse Leeuw 6 (nr 6);
Maastricht 1958, 108 e.v..
Of Willem van Coelgroeven de zoon van Joannes en de vader van Kerstgen was, kunnen wij niet uitmaken.

† Padre Guilherme Vaessen

(Jan Willem Hubert Vaessen)

„Als wij iets willen vertellen van zijn ervaringen dan is dat alleen om steun en meeleven los te slaan voor zijn Brazilië. Was huldiging van zijn persoon onze opzet, dan zouden we deze eenvoudige en belangeloze man niet begrijpen!”¹⁾

Gaarne willen wij de in het Bulletin 1958 opgenomen biografie over Pater Vaessen voltooiën. Evenals de vorige is ook deze niet bedoeld als een huldiging, doch enkel om deze zoon uit het Land van Herle aan de vergetelheid te onttrekken. Hij is inmiddels op 12 januari 1965 overleden. Voor zijn leven en zijn werk zal hij de eeuwige beloning gekregen hebben, zoals hij die in eenvoud gevraagd heeft.

Nederigheid en onderworpenheid, door de leek moeilijk te volbrengen: . . . dat waren twee deugden waarop zijn werk steunde. „Ecce ego, mitte me” : . . . „Hier ben ik (Heer), zend mij waarheen Gij wilt.”

De lezer heeft hem reeds kunnen volgen in zijn werkgebied Brazilië als een ijverig apostel in de geest van Vincentius à Paolo; hij heeft hem gevolgd in zijn tochten over bergen en door dalen, door oerwouden en prairiën, door moerassen en over en door rivieren, in hindernissen en gevaren, in opofferingen te midden van vuil en ziekten, maar ook in zijn uitingen van blijdschap en voldoening over de trektochten van 1900 tot 1939 in een gebied zo groot haast als geheel Europa!

De Brazilianen kenden hem en niet alleen in de schaars bevolkte gebieden van de Rio Grande do Sul tot aan de Amazone en van de Rio Grande do Norte tot S. Pedro en S. Joaquim. . . óók in de millioenensteden Rio de Janeiro en Sao Paulo ging de faam zijn komst, als hij er ging preken, al vooruit.

In de reeds door hem met honderdduizendtallen van oplagen en meerdere herdrukken uitgegeven boeken sprak hij tot het volk. Toen zijn oversten hem met het oog op zijn leeftijd en zijn lichamelijke constitutie niet meer lieten „zwalken en zwoegen” werd hij in 1939 benoemd tot overste van het missiehuis met seminarie in Fortaleza en tot vice-visitor van het bisdom en in 1951 tot rector van het ziekenhuis „Santa Casa de Misericordia” aldaar. Toen kreeg zijn geest opnieuw de mogelijkheid om zich uit te werken en toen ook ging hij zich inzetten voor een levenswerk hetwelk hij noemde „de recuperatie van de vrouw”.

Uit het onuitputtelijk arsenaal des geestes van deze eenvoudige

Hoensbroekse dorps-(wees-)jongen vloeiden toen weer nieuwe werken: ten behoeve van orde-studenten, conferenties als retraiten voor religieuzen en anderen, een volkskerkboekje dat over geheel Brazilië verbreid werd, in 1958 de boeken „Porque eu me Confesso, vou à missa Comungo” en „Satanas. . . . sua natureza, existencia e atuação” (in welk werk hij zich in het bijzonder ook tot de medici richtte) en in 1960 het boek „Os atentados do vicio Impuro” (de aanslagen van de ontucht tegen God, de persoon, de familie, de maatschappij, de religie en de zaligheid).

Daarnaast preekte hij over de radio en later voor de televisie. Hij sprak tegen rijk en arm, tegen de intelligentia en de met minder geestesgaven bedeedden. Toen hij 87 jaar oud was moest hij preken voor zijn overheden en kwamen alle bisschoppen van de gehele kerkelijke provincie Brazilië naar hem luisteren!

Bij dat alles bleef hij ook méns. Zijn ontboezemingen na het lezen van het Bulletin 1958 legde hij in enkele brieven vast:

„Alles wat Land van Herle is interesseert mij geweldig. Ik zou mij nooit kunnen troosten indien ik niet de hoop had dat alles weldra weder te zien vanuit de hemel. Ons Limburg is toch zo'n schoon en gelukkig land als er weinig bestaan in de ganse wereld. Ik heb toch zoveel landen en streken gekend, niets zo lief als Limburg met zijn heuvelen, dalen, beken, kastelen. . . . en mensen.

Wat zal ik zeggen van de publicatie?

Dat is wel een weinig tegen de traditie van de H. Vincentius. Maar, soit, misschien kan dat de trek naar de missiën begunstigen. En ik ben er dan ook niet greutsch op.”

20 Maart 1959 was de 79e verjaardag van het overlijden van zijn vader. Hij moest zijn gemoed eens luchten en het was alsof hij aan zijn vader om vergiffenis vroeg, dat men in de geboorteplaats zijn werk zo hoog had aangeslagen:

„Groot van verre = klein van nabij: pour le valet de chambre, pas de grand homme. . . .

Het is toch te veel en ik ben bang, dat Satanus, die ik ontmaskerd heb, zoekt zich te wreken, maar O.L. Vrouw zal mij wel helpen.”

Ook het boek „Hoensbroek — Bijdrage tot Heemkennis”, tot stand gekomen met medewerking van Het Land van Herle en van de gemeente, waarin de biografie opgenomen is, werd hem toegezonden. Zijn antwoord gaf blijk van verrassing en was:

„Zo ben ik nu, en gezien door een vergrootglas, een van de vijf grote mannen van Hoensbroek. Om geen hoogmoed te hebben is genoeg mij te beschamen voor het tribunaal van God.”

Schrijven in de Nederlandse taal werd hem te moeilijk en nadien deed hij dat in het Frans. En na het verschijnen van het door hem in 1960 nog uitgegeven boek schreef hij:

„Avec c'a J'en finirai pour me prêcher surtout à moi-même et me préparer à la mort qui ne peu pas être loin.”

Maar de bijna 88-jarige moest op zondag nog drie missen lezen en driemaal preken en in 1960 nam hij deel aan een eucharistisch congres in het zuiden van Brazilië, waarvoor hij een vliegreis maken moest van 8000 km. v.v.. De heenreis was door een vriend betaald: . . . voor de terugreis had hij geen geld meer.

Gehoor gevend aan een plotselinge ingeving stapte hij in Sao Paulo over de drempel van een speelbank en vroeg aan de directeur om in het kort iets over zijn werk te mogen vertellen. Daarvoor werden hem twee minuten tussen twee speelprogramma's toegestaan. Toen hij begon te spreken, wist men al wie hij was! En de volgende dag?

„Le lendemain deux dames de quelque 60 ans se présentent et me remettent une enveloppe avec un don qui compensait toutes les dépenses de voyage.”

Op dat congres had hij natuurlijk veel priesters ontmoet, waarbij ook speciale afgezanten uit de Nederlandse kerkprovincie. Hij had kennis genomen van alhier ingeburgerde leefwijzen en van de welstand waaronder het Nederlandse volk leven kon. Zodoende kwam in een brief van zijn hart:

„Notre Hollande! Il n'y en a pas deux dans le monde. Mais j'ai peur que le grand bien-être n'amène le relâchement.”

Bijna 89 jaar oud, op 2 januari 1962, begon hij aan een tweede vliegreis naar Zuid-Brazilië ter propaganda voor zijn werk „de recuperatie van de vrouw” en daarover schreef hij:

„Fils du plus grand mendiant de l'histoire, Saint Vincent, je vais mendier comme j'ai déjà mendier en Hollande. Je vais à Rio de Janeiro et Sao Paulo. Ce sera la dernière des grands voyages, sans doute, je ne puis pas me faire illusion. Finis venit.”

De echtgenote van de gouverneur van de staat, die zich voor dat werk interesseerde, had de reis v.v. 7000 km. per vliegtuig en 1000 km. per autobus betaald.

Ondanks zijn voorspelling: . . . het levenseinde kwam nog niet. Op 23 mei 1963 (Hemelvaartsdag) vierde hij zijn 90ste verjaardag. Te zijner ere werd die dag in de kerk van St. Jan-Evangelist te Hoensbroek een solemnele hoogmis opgedragen. Een in Nederland

op vacantie zijnde pater-vertegenwoordiger uit Fortaleza woonde deze plechtigheid bij. Machtige orgeltonen begeleidden een onder directie van Henry Heijndael door het gemengd koor gezongen meerstemmige mis. In een brief daarna dankte pater Vaessen, diep ontroerd.

Kort voor kerstmis 1964 was hij op weg om aalmoezen uit te delen. Op straat struikelde hij en viel. Met een fractuur aan het rechterbeen werd hij opgenomen in het ziekenhuis waarvan hij rector was. Voorzichtigheidshalve werd hij van de laatste Sacramenten voorzien. Daags na kerstmis trof hem een beroerte en hij bleef vrijwel buiten kennis tot hij op de 12e januari daarna overleed. De mensen defileerden met duizendtallen langs de baar en kusten zijn handen. Op die dag werd het door hem gestichte huis ten dienste van de recuperatie van de vrouw naar hem genoemd: „Instituto Padre Guilherme Vaessen”.

Ook de gemeente Hoensbroek had het hare gedaan. Op zijn diamanten priesterfeest had zij hem te Fortaleza de zilveren erepenning der gemeente laten uitreiken, vergezeld van een gift voor zijn werk ²⁾. En daarna had de gemeente om deze pater en zijn vooroverleden broer-missionaris (Jan Vaessen) te eren in het „Centrum-Zuidplan” de naam „Pater Vaessenstraat” ingesteld ³⁾.

Negen van de door hem geschreven boeken vonden hun weg naar de geboorteplaats. Ze zijn aan de gemeente overgedragen ter plaatsing in de bibliotheek om getuigenis te blijven afleggen over een van Hoensbroeks grootste zonen!

P. A. H. M. PEETERS.

Noten:

- 1) Aldus Th. M. Bours in Credo — Diocesaan weekblad v.h. Bisdom Roermond, no. 27/1958, over J. W. H. Vaessen.
- 2) Besluit Burg. & Weth. 4 maart 1958, no. 1459.
- 3) Gemeenteraadsbesluit 18 september 1959.

De Joodse gemeente en haar synagogen te Heerlen

Na de artikelenreeks van wijlen Jo Horst over de Joodse gemeenschap van Heerlen in de Franse tijd ¹⁾, de Joodse begraafplaatsen te Heerlen ²⁾ alsmede de publikatie van ds. H. Boiten betreffende een aanslag op het huis van een gereformeerd schoolmeester te Voerendaal ³⁾, alle verschenen in ons tijdschrift, wijdt de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond een van zijn laatste nummers van zijn „Bulletin” ⁴⁾ geheel aan de Joodse gemeenten in Limburg vanaf hun ontstaan tot heden. Tevens wordt hierin aandacht geschonken aan de eertijds gebezigde alsmede aan de heden ten dage in gebruik zijnde godshuizen. Genoemd Bulletin omvat een drietal artikelen, samengesteld door verschillende auteurs en is verlucht met een groot aantal foto's en plattegronden. Aangezien slechts enkele van onze lezers over deze uitgave beschikken en de daarin voorkomende historische gegevens voor de plaatselijke geschiedenis van grote waarde zijn, zullen de voor *Heerlen* belangrijke passages hier nagenoeg in extenso worden overgenomen. Waar mogelijk zal het geheel met eigen opgespoorde archivalische notities worden aangevuld, waardoor er een „momentopname” verkregen wordt van de tot op heden toe bekend geworden geschiedkundige feiten van deze bevolkingsgroep en hun lotgevallen sinds hun aanwezigheid in Heerlen gedurende vele eeuwen. Het behoeft vanzelfsprekend geen betoog, dat er desondanks toch nog een aantal vragen zullen blijven openstaan, die ook nu niet, hetzij vanwege de nog niet geraadpleegde bronnen, hetzij van de in de loop der tijden en vooral tijdens Wereldoorlog II verloren gegane archieven, niet opgelost kunnen worden.

Het openingsartikel wordt verzorgd door de heren H. Beem en R. C. Hekker en draagt als titel: „*De Joden in Limburg van de dertiende tot begin negentiende eeuw.*”

„ . . . De aanleiding tot dit historisch onderzoek werd gevonden in de in 1963/64 te Keulen gehouden tentoonstelling „*Monumenta Judaica*”, die bewijsstukken aanvoerde betreffende Joodse vestigingen in het Rijnland, daterend vanuit de Romeinse tijd. Uit Limburg was op dit gebied nog niets bekend, doch het ligt voor de hand, dat ook daar het voetspoor van de Romeinen door Joden is gevolgd. Voor de Karolingische periode geldt dezelfde waarschijnlijkheidstheorie, gezien de aanwezigheid van reizende Joodse kooplieden in Aken en Gulik. Het vroegste gegeven uit Limburg dateert eerst van omstreeks 1146, indien met Hermersdorff mag worden aangenomen,

dat de in de *Annales Rodenses* genoemde *nummularii* Joodse geldschieters zijn geweest, die in Rolduc ontkwamen aan de vervolgingen bij de Tweede Kruistocht.

In de loop van de 13e eeuw beginnen Joden uit het Rijnland deel te nemen aan het economisch verkeer in 't zuiden en oosten van de Lage Landen. Een bescheiden noordelijke groep trekt naar enkele steden in Gelre, een grotere zuidelijke volgt de handelswegen naar Brabant en Vlaanderen. *Roermond* en *Heerlen* zijn voor zover bekend de eerste plaatsen van vestiging in het gebied, dat thans tot Limburg behoort. De bron, die hierover inlichtingen verschaft, is het Judenschreibsbuch van de Keulse Laurentiusparochie, die de middeleeuwse Jodenbuurt aldaar omvatte. Alle overdrachten van de hier gelegen huizen en gronden werden in genoemd register ingeschreven, waarbij de eigenaren ter verduidelijking vaak de plaats van herkomst als achternaam ontvingen .

Zo verschijnt voor 1270 een *Samuel de Herle*, wiens vader en zoon beiden *Iuda heetten*. Enige jaren later (1275—1279, 1282 en 1288) treden enkele oud-Roermondnaren op. In dit verband zijn slechts de toegevoegde plaatsnamen van belang, die te kennen geven, dat in *Heerlen* en *Roermond* al in het derde kwart van de 13e eeuw Joden hebben gewoond ⁵⁾.

Inmiddels had de expansie naar het westen zich al uitgestrekt over een groot deel van zuidelijk Brabant: Leuven ca. 1220, Tienen 1232, Geldenaken (Jodoigne) vóór 1235, Zoutleeuw 1253, Brussel vóór 1260, Mechelen vóór 1273, Hasselt vóór 1303 en St. Truiden vóór 1349. Tussen deze steden en de vele Joodse nederzettingen in het Rijnland ligt op een strategisch punt aan de handelsweg van Keulen via Gulik en *Heerlen* naar de Brabantse en Vlaamse centra: Maastricht, waar geen spoor zou zijn gevonden van een Joodse vestiging in die tijd. Bij een hernieuwd onderzoek blijkt echter, dat er vóór 1350 — zoals te verwachten was — wel degelijk Joodse Maastrichtnaren zijn geweest. Zij beschikten zelfs over een synagoge en vormden dus een gemeente, de oudst bekende, binnen de huidige landsgrenzen" ⁶⁾. *)

Hierna gaan de heren Beem en Hekker uitvoerig in op de geschiedenis van de tot nog toe onbekende Joodse gemeente Maastricht en de aldaar bewaard gebleven bewijsstukken, alsmede op de vestigingen in Roermond, Venlo en Sittard. Tevens belichten zij de verdere lotgevallen van deze geloofsgemeenschappen in de overige Limburgse plaatsen, voor zover er gegevens voorhanden zijn. Ze leggen hun bevindingen vast in hoofdstukjes, die telkens een eeuw omvatten. Vanzelfsprekend komen ook de uitgevaardigde landelijke of plaatselijke verordeningen, die vestigingen al dan niet toestaan, ter sprake.

„Sinds de 18e eeuw breekt het tijdperk aan van immigratie op grotere schaal. De vestigingen richtten zich net als in de middeleeuwen weer op de handelscentra, ofschoon dit ook weer afhankelijk

werd van plaatselijke omstandigheden, met name van de houding van de concurrentie vrezende gilden. In het Pruisisch gebied bestond over het algemeen geen bezwaar tegen vestigingen voor Joodse gemeenschappen.

Het noorden oefende in de 18e eeuw geen aantrekkingskracht uit op de Joden; men trok naar het Gulikse en Staatse zuiden, waar in *Sittard* en *Heerlen* de eerste vestigingen van enige omvang ontstonden.

In *Heerlen*, waar de kerkvisitatie in 1673 nog geen Joden opgaf, verschijnen de eerste Joodse inwoners in notariële akten uit 1714, 1715 en 1716, respectievelijk *Schardineel*, *Pasman* en *echtgenote* en *Heuman Lijzers*, volgens mededeling van drs J. C. G. M. Jansen van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht. In 1725 werden bij kerkvisitatie reeds 6 Joodse families geregistreerd. Wellicht behoorde de opkoper *Joseph*, die in 1740 in een bokkerijdersproces ter sprake kwam tot een van deze gezinnen. De volgende met name bekende Joodse Heerlenaar was *Heuman Emanuel*, gehuwd met *Judith Jacobs*, die in 1755 als getuige optrad bij een burenruzie in de Akerstraat. In 1778 treedt *Heuman Emanuel* nogmaals in het licht en wel met *Mojyses Benedict* als vertegenwoordigers van de Joodse gemeente van Heerlen in verband met het onderhoud van de toegang tot haar begraafplaats.

Deze begraafplaats, die in 1761 al „seedert lange jaeren” bestond, bleef tot 1811 in gebruik en lag achter het voormalige huis „de Kroon” aan de Dorpsstraat, thans Emmastraat. De ingang was aan het Moorestraatje, thans Plaarstraat.

Gegevens over een huissynagoge zijn nog niet gevonden, hoewel een dergelijke gebedsruimte vóór 1808, toen de gemeente 47 leden telde, aanwezig moet zijn geweest. Ook over de 19e eeuwse synagoge moeten nog vrijwel alle gegevens tevoorschijn komen, hetgeen nogal verbazing wekt, omdat het bewuste gebouwtje pas is afgebroken na de bouw van de nieuwe synagoge in 1936 aan de Stationstraat. Dit bedehuis is gelukkig nog steeds in gebruik, waaruit volgt, dat *Heerlen* de oudste gemeente in Limburg bezit *).

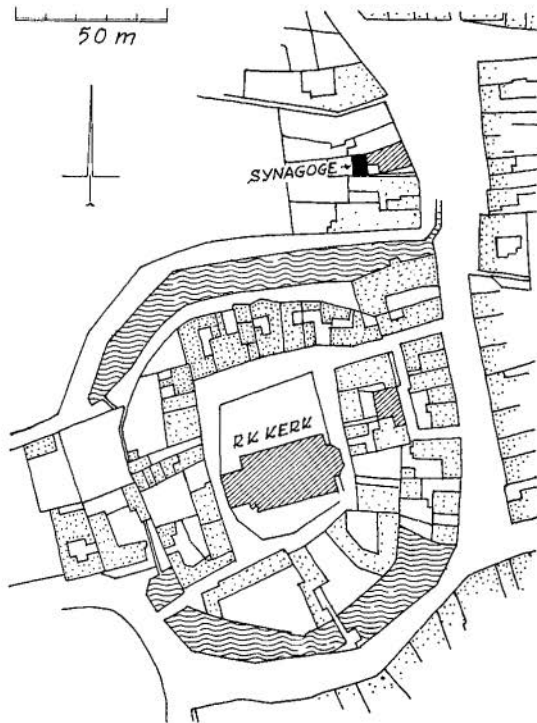
Naast de gemeente *Sittard* en *Heerlen* ontstonden in de loop van de 18e eeuw kleine vestigingen aan de handelsroutes van het Rijnland naar het Maasgebied en aan de wegen langs of evenwijdig aan de Maas” 7).

Beide auteurs vervolgen hun artikel met een opsomming van de vestigingen in de overige Limburgse plaatsen tijdens de 18e eeuw. Het daaraanvolgend hoofdstukje handelt over het begin van de 19e eeuw tot heden.

Ze betogen, dat . . . „de 18e eeuw voor de Joden in Limburg geen gunstige tijd is geweest. Bij allerlei beperkende maatregelen, waardoor ze zich maatschappelijk niet konden ontplooien, kwam nog de slechte economische toestand 8). Het is dan ook geen wonder, dat er wel eens Joden het slechte pad opgingen, zoals een drietal

van onbekende herkomst, dat in 1721 te Voerendaal inbrak en de paar bewuste helers onder de genoemde opkopers uit de bokkerijdersprocessen. Het wekt eigenlijk verbazing, dat onder honderden benedeleden uit de eerste en tweede bokkerijdersperiode vrijwel geen Joden voorkwamen, maar dat er pas een aantal — uit het buitenland afkomstig — toetrad tot de laatste groep, die in Limburg opereerde.

Met het Franse bewind begon niet alleen de emancipatie, doch ook de organisatie. In 1808 stelde Napoleon het „Consistoire Central des Juifs” te Parijs in als overkoepelend orgaan voor departementale consistories. Limburg kwam hierbij onder het Consistorie van Crefeld, het Joodse centrum in het Roerdepartement. Aan deze toestand maakte koning Willem I een einde door op 26 februari 1814 — nog vóór zijn inhuldiging — de consistoriaal-inrichting te ontbinden en het afzonderlijke bestaan van de gemeenten te herstellen (onder Hoofdsynagogen). Daarna volgde de ene regeling na de andere, maar in dit verband is slechts van belang het besluit van 21 augustus 1816 van de „Commissaris-Generaal, Provisioneel belast met de Zaken der Hervormde en Andere Eerediensten, be-



Centrum van Heerlen naar het kadastrale minuutplan van \pm 1845 met aanduiding van de voornaamste gebouwen: de r.k. kerk, de gevangentoren, de synagoge en de woning van de voorganger. (Cliché Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

halve dien der Roomsch-Catholyken". Volgens dit besluit werd in het XIIIe Ressort de Hoofdsynagoge te Maastricht ingesteld met 6 Ringen, t.w. Maastricht, Sittard, Eysden, Meerssen, *Heerlen* en Luxemburg" ⁹). Er volgt een opsomming van de wijzigingen die zich gedurende de periode 1816—1850 hebben voorgedaan. „In 1850 ressorteerden onder de Hoofdsynagoge Maastricht 11 gemeenten, t.w. 7 Ringsynagogen (Venlo, Roermond, Sittard, Meerssen, *Heerlen*, Gulpen en Eysden) en 4 Bijkerken (Gennep, Grevenbicht, Beek en Vaals). Na 1900 werd Valkenburg nog als zelfstandige gemeente erkend. Momenteel bestaan naast de Hoofdsynagoge Maastricht nog slechts 3 gemeenten: Venlo, Roermond en *Heerlen*" ¹⁰).

De tweede bijdrage uit vorenvermeld Bulletin handelt over de *huissynagogen uit de achttiende eeuw in Sittard en Eysden*. Ze werd geschreven door de heren J. L. Offermans en H. van der Wal. Aangezien beide schrijvers zich strikt tot hun onderwerp beperken, kan hier volstaan worden met de vermelding van de publikatie.

Het derde en laatste artikel is van de hand van de heer J. J. F. W. van Agt en gaat nader in op *de synagoge van Maastricht en de synagogen elders in Limburg*. Achtereenvolgens worden uitvoerig behandeld de diverse typen van synagogen te Maastricht, Meerssen, Sittard, Roermond, Venlo, Gulpen, *Heerlen*, Eysden, Beek, Grevenbicht, Gennep, Valkenburg, Vaals en Urmond, met vermelding van hun plaatselijke ligging en eventueel bewaard gebleven plattegronden, reconstructietekeningen, foto's en archiefstukken hierop betrekking hebbend. Ook thans zullen we ons beperken tot overname van hetgeen door de heer van Agt over de Heerlense synagoge wordt gezegd.

„*HEERLEN; hersteld in 1852, vervangen in 1936.*

Een andere kleine synagoge heeft gestaan in *Heerlen*. In deze plaats waar al sinds 1714 Joden gevestigd waren, woonden blijkens de kerkvisitatie rapporten in 1725 zes Joodse gezinnen, zodat vorming van het „minjan" en derhalve synagogediens ten mogelijk kunnen zijn geweest. Heerlen is de oudste nog bestaande kehilla van Limburg. In 1816 werd de gemeente, die in 1808 47 leden telde, een van de zes Ringen onder de Hoofdsynagoge van Maastricht. Het ledental bleef sindsdien vrij laag: 1829 (32); 1839 (44); 1849 (63); 1859 (66); 1869 (63); 1879 (80); 1889 (40); 1899 (51); 1909 (41); 1920 (48); 1930 (79) ¹¹). De sjoel, gevestigd in een eenvoudig gebouwtje van 4.40 bij 6.00 meter, gelegen aan de Veemarkt achter het huis van de voorganger, kon dan ook na herstel in 1852 tot 1936 in gebruik blijven. Zij voldeed echter niet meer toen de gemeente zich in de jaren dertig bijna verdrievoudigde door toevloed van vluchtelingen uit Nazi-Duitsland: 150 leden in 1939. Als bouwterrein voor de nieuwe sjoel was toen slechts beschikbaar de in 1811 gestichte begraafplaats aan de Stationstraat. Architect



Woning van de voorganger te Heerlen, Veemarkt = Wilhelminaplein; links de ingang naar de sjoel. Afgebroken kort na de ingebruikname van de nieuwe synagoge in de Stationstraat, 1936. (Cliché Rijksdienst voor de Monumentenzorg).

H. Dassen liet daarom de hele begraafplaats overdekken door een betonnen plateau, waarmee hij een verhoogd plein vormde voor de sjoel. Zo zijn de graven intact en bereikbaar gebleven en kunnen ook kohaniem het gebouw zonder bezwaren van rituele aard betreden. Kohaniem of afstammelingen van de priesters moeten namelijk elk contact met gestorvenen, zelfs het meest indirecte, vermijden. De synagoge uit 1936, die in de oorlog geheel werd leeg geroofd, dient sinds het herstel in 1959 tot bedehuis voor een gemeente van ongeveer 50 zielen¹²⁾.

De Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (Redactiesecretaris drs R. Bruning, p.a. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Balen van Andelplein 2, Voorburg) heeft met deze artikelenreeks een belangrijke bijdrage geleverd voor de geschiedenis van de Joodse gemeenschappen in Limburg. Overdrukken van het „Bulletin” zijn voor de prijs van f 5.— verkrijgbaar via het Secretariaat van vorenvermelde Bond. Als aanvulling kunnen we alleen een aantal namen van Joodse families noemen, die in de Heerlense gerechtelijke archieven voorkomen gedurende de 18e eeuw. Deze zijn onder voetnota¹³⁾ opgesomd met vermelding van het jaar, waarin de naam in de geraadpleegde bronnen is aangetroffen. Het is jammer, dat er over de Heerlense gemeente, die ongetwijfeld tot een der oudste van Nederland behoort, en vooral van de haar ten dienste staande gebedshuizen van vóór 1852 nagenoeg niets is bekend. Een uitgebreid onderzoek in de nog bewaard gebleven archieven zou ons wellicht ook hier een nader inzicht in kunnen geven.

N. EUSSEN.

Noten:

- 1) *Jo Horst*, De Joodse gemeenschap van Heerlen in de Franse tijd;
in: Land van Herle 10 (1960), 1—7; 41—45; 65—67.
- 2) *Jo Horst*, De Joodse begraafplaatsen te Heerlen;
in: Land van Herle 10 (1960), 128—130; 13 (1963)), 43—47.
- 3) *H. Boiten*, Een Joodse aanslag op het huis van een Gereformeerd schoolmeester te Voerendaal;
in: Land van Herle 16 (1966), 30—33.
- 4) *Bulletin van de Kon. Nederl. Oudheidk. Bond* 66, afl. 4 en 5 (september 1967), 57—96.
H. Beem en R. C. Hekker, De Joden in Limburg van de dertiende tot begin negentiende eeuw;
in: Bull. K.N.O.B. 66 (1967), 57—68.
J. L. Offermans en H. v.d. Wal, Huissynagogen uit de achttiende eeuw in Sittard en Eysden;
in: Bull. K.N.O.B. 66 (1967), 69—76.
J. J. F. W. van Agt, De synagoge van Maastricht en de synagogen elders in Limburg;
in: Bull. K.N.O.B. 66 (1967), 77—96.
- 5) *H. Beem en R. C. Hekker*, o.c., 57.
„Zoo vinden we vermeld dat reeds in 1270 joodsche kooplieden te Heerlen gevestigd waren, namelijk Samuel van Heerlen, zijn vader Juda en zijn zoon Juda”;
Kijkjes in Limburg; in: Zondagsblad Limburger Koerier 22 en 29 jan. 1916.
- 6) *H. Beem en R. C. Hekker*, o.c., 57.
- 7) *H. Beem en R. C. Hekker*, o.c., 64.
- 8) De economisch slechte toestand in deze gebieden trof niet alleen de Joodse gemeenschappen, doch de gehele bevolking.
- 9) *H. Beem en R. C. Hekker*, o.c., 66.
- 10) *H. Beem en R. C. Hekker*, o.c., 66.
- 11) *J. J. F. W. van Agt*, o.c., 91.
J. Th. Janssen, Heerlens bevolking vanaf het begin der vorige eeuw;
in: Land van Herle 3 (1953), 142—144.
Uit de op blz. 142 gepubliceerde staat blijkt: „dat het aantal Israëlieten slechts een kleine kern vormde, bestaande uit enkele oud-Heerlense families. Aandacht verdient, dat het aantal Israëlieten in de jaren 1933—1936 respectievelijk bedroeg 148, 190, 162 en 173, zulks als gevolg van de vestiging van uit Duitsland gevluchte Joden. Door de anti-Joodse maatregel van de Duitse bezetter daalde het aantal Joden in de jaren 1943—1945 tot respectievelijk 24, 4 en 5. Na beëindiging van de oorlog steeg het cijfer weer tot 108.”
Een ander overzicht geeft de navolgende getallen: 1910 (41); 1921 (48); 1936 (169); 1941 (119); 1951 (61).
- 12) *J. J. F. W. van Agt*, o.c., 91.

13) Joodse familienamen, voorkomend in Heerlense archieven:

- 1684 — Hendrik Husch
 een joode Selichman te Sittard (L.v.O. 6061, oud 1895)
- 1704 — Levi Samuel, slager (L.v.O. 6048, oud 1883)
- 1713 — Meerten Nathan (L.v.O. 6051, oud 1885)
- 1714 — Schardineel (Minuten notaris Hokels Heerlen)
- 1715 — Pasman en echtgenote (Minuten notaris Hokels Heerlen)
- 1716 — Heuman Lijzers (Minuten notaris Hokels Heerlen)
 — Leiser Hertz (L.v.O. 6052, oud 1886)
- 1717 — de jodinne Pasman (L.v.O. 6052, oud 1886)
- 1718 — Joseph Jacobs)
 Levi Samuel) (L.v.O. 6052, oud 1886 en 6063, oud 1897)
- 1720 — Pasman Hirsch en echtgenote Helena Maus
 Levi Godschalk
 Leiser Aaron
 Levie Samuel en zijn huisvrouw
 Isaack Maus en zijn echtgenote
 Aaron Moyses en zijn huisvrouw (L.v.O. 6052, oud 1886 en
 6064, oud 1898)
- 1721 — Joseph Jacobs) (L.v.O. 6052, oud 1886 en
 Elsken Israel huisvrouw van Levi Samuel) 6064, oud 1898)
 Mechtelt Levi) (L.v.O. 6052, oud 1886)
 Jonas Maus)
- Levi Godschalk (L.v.O. 6048, oud 1883)
- 1722 — Isaak Maus (L.v.O. 6064, oud 1898)
 Abraham Isaack)
 Capel Meyer) L.v.O. 6052, oud 1886)
 Joseph Moyses)
- 1723 — Nendel Samuel (L.v.O. 6052, oud 1886)
- 1725 — Abraham Jacobs (L.v.O. 6064, oud 1898)
 den joode Feyt (L.v.O. 6052, oud 1886)
- 1727 — Joseph Jacobs (L.v.O. 6064, oud 1898)
 Fratia Caan, gehuwd met Servaes, woonende tegenover de Croon
 in Heerlen (L.v.O. 6064, oud 1898)
- 1732 — Michiel Mausis (L.v.O. 6065, oud 1899)
- 1740 — den opkooper Joseph (W. Gierlichs, 53)
- 1755 — Heuman Emanuel en echtgenote Judith Jacobs
 (Minuten notaris Swildens Heerlen, 21/6)

- 1762) — Eleaser Cahen (L.v.O. 6058, oud 1892)
 1773)
- 1770 — Moyses Benedict) (L.v.O. 6056, oud 1890)
 Michel Eleaserus Cahn)
- 1773 — Heuman Emanuel (L.v.O. 6056, oud 1890 en 6068, oud 1902)
 de huisvr. van Moyses Benedict (L.v.O. 6058, oud 1892)
- 1778 — Heuman Emanuel) (Gichtregister Heerlen L.v.O. 6218, oud 2050)
 Moyses Benedict)
- 1779 — David Moses (L.v.O. 6057, oud 1891)
 1782 — den jooide Hirtz (Hertz) te Sittard
 (L.v.O. 6057, oud 1891 en 6071, oud 1905)
- 1784 — Moyses Benedict) (L.v.O. 6057, oud 1891)
 Seeligman Cahn)
- Zeligman Caen)
 de vrouw van Moyses Benedict) (L.v.O. 6071, oud 1905)
 Merle Moyses)
- 1785 — Meyer Joseph Cahn (L.v.O. 6071, oud 1905)
- 1788 — Theodoor Levi (Lievi) (L.v.O. 6057, oud 1891)
- 1789 — Samuel Hompetsch (?) (L.v.O. 6057, oud 1891)
- 1792 — Meyer Cohen (L.v.O. 6057, oud 1891)
 Meyer Joseph Cahin (L.v.O. 6073, oud 1907)
- 1793 — den jooide Heuman en huisvrouw en dochter Nandel Heuman
 (L.v.O. 6057, oud 1891)
- 1796 — Moyses Hirtz) (L.v.O. 6073, oud 1907).
 Joseph Herffst)

*) Het hier gememoreerde is niet geheel duidelijk. Bij voetnota 6) wordt gesteld, dat „de Maastrichtse Joden zelfs vóór 1350 over een synagoge beschikten en dus een gemeente vormden, *de oudst bekende binnen de huidige landsgrenzen*”. Hier wordt vermeld dat „*Heerlen de oudste Joodse gemeente in Limburg bezit*”.

De ontwikkeling van de drinkwatervoorziening der gemeente Heerlen

DE WATERPUT AAN DE WEEGSCHIED = KRUISSTRAAT.

De put aan de Weegscheid (= scheiding van wegen) treffen we in de bronnen ook aan onder de benaming „Aan de Lindestraat” of „Oppen Linge”, „Aan d'Akerstraat”, „Aan 't Pottegatsken” en „Aan de Putsteeg”¹⁾. In onderhoudsrekeningen uit het tweede gedeelte van de vorige eeuw wordt hij voorts aangeduid met de benamingen de put „Kruisstraat”, „aan de Geer”, „Op de Linde”, „aan de Luifel” en aan „de Geleenstraat”. Ook deze put behoort tot de groep van openbare nutsvoorzieningen, die op last van de overheid door de gemeente in stand moest worden gehouden. Dientengevolge komen in de Gemeenterekeningen regelmatig uitgaveposten voor, die alle op onderhoud of herstelwerkzaamheden betrekking hebben²⁾.

Ter nadere aanduiding van de plaatselijke benaming „de Weegscheid” of „Wegscheid” in het huidige kaartbeeld van Heerlen, dient te worden gesteld, dat onder deze buurt verstaan wordt de omgeving van het kruispunt Geleenstraat—Kruisstraat—Valkenburgerweg—Geerstraat³⁾. In de hierbij afgedrukte situatietekening is de ligging van de put ter plaatse met een zwarte cirkel aangegeven.

Dit waterreservoir, waarover sinds 1852 in de officiële stukken sprake is, moet veel vroeger zijn aangelegd in de vorm van een vrij ondiep putje zonder beschermende bovenbouw. Het heeft in de loop der tijden steeds een belangrijke rol vervuld en zal, gezien de ligging, ook wel een vrij algemene bekendheid hebben gehad. Immers in de buurt ervan moesten de voorbijtrekkende handelslieden halt houden om de van hogerhand ingestelde tol, algemeen bekend onder de naam van „de Swijgende Lanthol” of „het Weggelt van Heerle”, te betalen⁴⁾. Over het stichtingsjaar van deze put is niets bekend. Er zijn auteurs, die het bestaan van deze put zelfs in de romeinse periode willen plaatsen, hetgeen zij verklaren uit zijn ligging langs de grote romeinse heerbaan Boulogne—Heerlen—Keulen⁵⁾. Of hij in deze tijd reeds dienst heeft gedaan is moeilijk te achterhalen. Een feit is, dat in zijn directe omgeving tal van romeinse vondsten zijn gedaan⁶⁾.



De

Kruisgat

De

Geelestraat

Op de Wagscheid

in de Ingel

In den Zwaan

Arend

huis het Kruis

de Leuf

De Wagscheid

Het is niet de eerste maal, dat er in publikaties aandacht wordt geschonken aan deze put. Oud-archivaris P. Peters schrijft in 1923: „... waar de Uilestraat in de Kruisstraat uitloopt was vroeger nog een ondiep putje, dat later werd overdekt met een huisje dat afgesloten kon worden” 7). Ook in het artikel van W. Lindelauf en J. Horst over het huis „In het Kruis” wordt deze put vermeld 8). Zoals gezegd, komt deze put sinds 1852 in de overheidsarchieven voor. In de gemeenteraadsvergadering van 14 december 1852 komt een verzoekschrift met de navolgende inhoud in behandeling:

„Voorts doet de Voorzitter voorlezing van een adres van de gezusters Janssen, c.s. te Heerlen, onder dagteekening van den 14 December j.l. strekkende ter bekoming van de vereischte autorisatie om ten hunnen eigen kosten op het aan de Wegscheid gelegene gemeente-putje eene pomp te mogen oprigten, mits de onderhouds-kosten van die pomp door de gemeente zullen gedragen worden.

De vergadering na ontvangene voorlezing van evengemeld adres, heeft besloten, om deze zaak in eene volgende vergadering in overweging te nemen, vermits derhalve niet van de orde van den dag is, om in de hedendaagsche zitting daarover te delibereren” 9).

Men zou zich kunnen voorstellen, dat het gemeentebestuur van Heerlen niet direkt heeft willen beslissen op een dergelijk voorstel: het eerste van die strekking voor de gemeente. Het is begrijpelijk, dat men niet hals over kop te werk is gegaan, aangezien dit besluit voor de gemeentekas verstrekkende gevolgen met zich mee kon brengen, juist omdat er in de gemeente Heerlen vrij veel waterputten gelegen waren. In de vergadering van 8 maart 1853 wordt de kwestie opnieuw aan de orde gesteld. Na voorlezing van het verzoekschrift, gaat de voorzitter over tot stemming over het al dan niet ten uitvoer brengen van het gevraagde: „De vergadering over dit voorstel tot stemming overgegaan zijnde, is daaruit gevolgd, dat het bedoelde verzoek van de gezusters Janssen c.s., met eenparigheid van stemmen afgeslagen is geworden” 10).

De gevraagde pomp hebben de bewoners van de buurtschap Weegscheid nooit gekregen, ondanks het historische feit, dat zij de eersten zijn geweest in de gemeente Heerlen, die een dergelijk verzoekschrift bij de raad hebben ingediend. Welke gedragslijn de gemeente in deze heeft gevolgd en welke normen voor toekenning werden aangelegd, is niet geheel duidelijk, aangezien naar verloop van tijd aan andere buurtschappen hiervoor wel toestemming werd verleend: Wilhelminaplein in 1857; bij hotel de Kroon in 1859; in de Geleenstraat in 1866 en op het Kerkplein in 1867.

Toch werd de taak van het gemeentebestuur m.b.t. de zorg voor goed en deugdelijk drinkwater voor de bewoners voortdurend onder ogen gezien. Dit blijkt o.a. uit de notulen van de vergadering van het college van Burgemeester en Wethouders van 29 december 1863 11). De voorzitter deelt mede, dat ter aanpassing aan de

gangbare normen, op zijn verzoek, de metselaar J. Vroomen, een onderzoek heeft ingesteld naar de mogelijkheden van sanering en verbetering van het open putje aan de Wegscheid. Zijn bevindingen wijzen uit, dat het nagenoeg onmogelijk is de put uit te diepen, omdat hij in eerste aanleg veel te eng is uitgeschacht. Metselaar Vroomen is voorts van mening, dat de kosten voor herstel en reparatie of uitbreiding veel groter zullen zijn dan die voor een algehele nieuwbouw. De beslissing van het gemeentebestuur bleef naar de mening van de buurtbewoners te lang uit. Op 22 januari 1864 richtten zij zich andermaal met een verzoekschrift tot het gemeentebestuur, dat in de raadsvergadering van 13 februari daar-aanvolgend aan de orde werd gesteld:

„De voorzitter doet voorlezing van een adres van eenige inwoners van de Wegscheid, Linden enz. dd. 22 Januarij j.l., houdende verzoek, dat de gemeenteraad hun, zoo spoedig doenlijk, op de eene of andere wijze in het gedeelte des dorps, dat zij bewoonen, versch water verzorge, en stelt de vergadering voor, om het Collegie van Burgemeester en Wethouders te magtigen, om voor de adressanten op eene daartoe geschikte plaats eenen waterput te doen daarstellen. Dit voorstel in omvraag gebragt zijnde, wordt met algemeene stemmen aangenomen” 12).

Het leed is nu vrij spoedig geleden. In de vergadering van 5 april 1864 stellen Burgemeester en Wethouders de voorwaarden vast, waaraan het werk zal moeten voldoen 13). Metselaar J. J. Vroomen wordt bereid gevonden de nieuwbouw uit te voeren overeenkomstig de gestelde bedingen voor de prijs van frs. 270,— ($\pm f$ 125,—), met uitzondering van „de vol” (= kettingrol), de ketting en de emmers. De houten emmers worden geleverd door Lodewijk Paulissen, kuiper te Heerlen en de ketting en de rol door Jan Hoffman, draaier, eveneens te Heerlen 14). Op 6 juni 1864 wordt het contract voor de nieuwbouw met metselaar Vroomen getekend:

„Tusschen het Gemeentebestuur van Heerlen en Jan Jozef Vroomen, metselaar, wonende te Heerlen is overeengekomen hetgeen volgt:

Het Gemeentebestuur van Heerlen geeft uit aan voornoemde Vroomen het maken van eenen put aan de Wegscheid ter plaatse door het Gemeentebestuur aan te wijzen, voor eene som van honderd vijf en twintig gulden twee en tachtig cents onder de volgende voorwaarden:

1. De aannemer is verplicht de put op eene behoorlijke diepte te maken, zoodat dezelve steeds vier voet water houdt en daarop een behoorlijk boven toegemetseld puthuisje te stellen.

De doorsnede van den put zal binnenwerks drie voeten valkenburger maat moeten bedragen.

2. Het daaraan gebruikt wordende materiaal zal voor den bedongen prijs geheel en al moeten geleverd worden, ten uitzondering van de vol, ketting en emmers.

3. De daaraan te bezigen briksteenen moeten alle best gebakkene harde steenen zijn.

4. De aannemer is gehouden het geheele werk daar te stellen binnen den tijd van eene maand na heeden op verbeuring eener boete van eenen gulden voor iedere dag verzuim.

5. De aannemer verplicht zich gedurende drie jaren intestaan, dat de

put de boven opgegevene hoeveelheid water zal inhouden, zullende hij bij vermindering van water gedurende dien tijd tot de verdieping van den put tot genoegzaam water zal verkregen zijn, ten zijnen kosten overgaan moeten.

6. Het daaraan te bezigen materieel zal niet daaraan mogen gebruikt worden alvorens van wege het gemeentebestuur te zijn goedgekeurd.

7. Ingeval van dit contract zal worden gebruik gemaakt komen als kosten van boete, zegel en registratie ten laste van den aannemer Vroomen.

Gedaan te Heerlen den 6 Juny 1864 en na lezing door partijen onder-teekend" ¹⁵⁾.

Als plaats voor het uitdiepen van de nieuwe put werd door het gemeentebestuur aangewezen een punt direkt naast de oude ondiepe put. Het in deze tijd opgerichte gebouwtje bewaren nog vele oud-Heerlenaren in hun herinnering.



Na een verbouwing in het jaar 1877, uitgevoerd door C. J. Oostwegel, „Meester Metzelaar” te Heerlen, vernemen we — met uitzondering van de vanzelfsprekende onderhoudskosten — over deze put nagenoeg niets meer uit de archieven ¹⁶⁾. Het schijnt, dat hij aan de gestelde eisen van het gemeentebestuur en de verwachtingen van de buurtschap ruimschoots heeft voldaan tot aan zijn einde, dat kwam met de aanleg van het gemeentelijk waterleidingsbedrijf in 1908. De bovenbouw zal naar alle waarschijnlijkheid langzaam maar zeker in verval zijn geraakt, waarna de put uiteindelijk zal zijn gedempt.

J. H. N. BOLLEN.

- 1) *W. Lindelauf en J. Horst*, Uit de historie der oude huizen te Heerlen;
Het huis „In het Kruis” aan de Kruisstraat te Heerlen;
in: Land van Herle 3 (1953), 87.
Register der geestelijke goederen in het Staatsland van Valkenburg, L.v.O. 254, blz. 1335; R.A.L., copie G.A.H..
- 2) *Gemeenterekeningen Heerlen*, Mandaten; G.A.H.:
o.a. Anno 1854 „Bevelschrift van betaling voor Jan Oostwegel, metseelaar te Heerlen, wegens gedane reparaties aan den gemeenteput aan den Lindenweg te Heerlen en daartoe geleverde materialen f. 6,—”.
„Rekening van Ernest Schmitz, slotsmit, wegens geleverde materialen voor den put aan den Lindenweg f. 0,60”.
- 3) *J. Th. Janssen*, Wegen en woningen in oud-Heerlen;
in: Land van Herle 4 (1954), 40.
W. Lindelauf en J. Horst, o.c., 86.
- 4) Over deze tol werd uitvoerig bericht door:
W. Lindelauf, De „Swijgende Landthol” en het „Weggelt van Heerle”;
in: Land van Herle 5 (1955), 40—45; 60—64; 71—74; 99—109.
- 5) De gedachte, dat de „Weegscheid” = scheiding der wegen gebaseerd is op de wegensplitsing aldaar in de romeinse tijd, wordt door *W. Lindelauf en J. Horst* in het eerder aangehaald artikel naar voren geschoven, blz. 87.
- 6) Voor een overzicht van de romeinse vondsten in de buurt van de put zie o.a. de tekeningen bij:
L. van Hommerich, Een romeins wegtracé te Heerlen;
in: Land van Herle 10 (1960), 26 en
L. van Hommerich, Nieuws van de Westelijke Romeins-Heerlense woonsector;
in: Land van Herle 16 (1966), 7.
- 7) *P. Peters*, Uit Heerlens verleden. Grensstenen. Drinkwater;
in: De Maasgouw 1923, 22.
- 8) *W. Lindelauf en J. Horst*, o.c., 87.
- 9) *Notulen Gemeenteraad Heerlen* 1852; G.A.H..
- 10) *Notulen Gemeenteraad Heerlen* 1853; G.A.H..
- 11) *Notulen College van Burgemeester en Wethouders Heerlen* 1863; G.A.H..
- 12) *Notulen Gemeenteraad Heerlen* 1864; G.A.H..
- 13) *Notulen College van Burgemeester en Wethouders Heerlen* 1864; G.A.H..
- 14) *Gemeenterekening Heerlen*, Mandaten 1864; G.A.H..
- 15) *Correspondentie gemeente Heerlen* 1864; G.A.H..

„Nota tot Dienste voor de Gemeente Heerlen.
Door C. Jan Oostwegel Meester Metzelaar alhier.

1877

October. van wegens het hermaaken van de put *in de Lindeweg*.

15	Met 4 Man 4 dag	2 Metzelaar	2 knekten	.	.	12,00
16	Met 4 Man 3½ dag	2 dito	1½ dag knegt	.	.	10,75
17	Met 3 Man 3 dag	2 dito	1 dito	.	.	9,50
18	Met 3 Man 3 dag	2 dito	1 dito	.	.	9,50
Gelevert	44 tobe kalk at 30 centen de top	13,20
ditto	48 kilo portlantzement at 20 de kilo	9,60
ditto	grofe zant voor 80 centen	0,80
totale som van						65,35"

Romeinse vondsten in de Geleenstraat te Heerlen

Tijdens het machinaal uitgraven van het achterterrein van perceel E 5905 t.b.v. de aldaar te vestigen winkel van de Fa. Roeks, werden van 29 juni — 1 juli 1966, door de gemeentelijke oudheidkundige dienst enige vondsten gedaan.

Er werden enkele muren, bestaande uit Kunrader kalksteen samen-gevoegd met kalkmortel, aangetroffen, die echter onder de belenden-de percelen doorliepen. De muren hadden een gemiddelde dikte van 50 cm.. Erbij werden een aantal voorwerpen gevonden waaronder een handvat van een bronzen bel, een zeef van aardewerk en een terra sigillata-fragment Dragendorff 40.

Aan de uiterste zuidzijde van het terrein werd de romeinse weg Boulogne s/M — Keulen aangesneden. Onder deze weg werden in een bewoningslaag met brandsporen enige Italische terra sigillata-fragmenten gevonden, waaronder een bodemstempel van pottenbakker Crestus. Datering: laat Augustus — begin Tiberius. (Bonner Jahrbücher H. 122, 1912, blz. 268).

Al de voorwerpen op dit terrein gevonden werden toegevoegd aan de romeinse verzamelingen van het gemeentelijk oudheidkundig museum te Heerlen en gecatalogiseerd onder de nummers 3290 t/m 3311.

JOS GIELEN.

CHRONIEK

VERGADERINGEN EN LEZINGEN :

1. De historische Kring „Het Land van Herle” belegde op 8 februari 1968 te Kerkrade zijn jaarvergadering in samenwerking met de Kring Kerkrade van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. In aanwezigheid van ± 60 personen sprak drs L. van Hommerich over : „*Brabants-Bourgondische beleidslijnen m.b.t. het Land van Rode*” (met lichtbeelden).
2. Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap vergaderde op 14 februari 1968 in het Gemeentemuseum van Heerlen. Naast de lezing van prof. dr. P. Modderman over: „*De prehistorie van Limburg*” (met lichtbeelden) stond op de agenda de verkiezing van een nieuw bestuur van de Kring Heerlen van dit Genootschap in verband met het bereiken van de in de statuten gestelde leeftijdsgrens voor bestuursleden voor voorzitter J. Jongen en het lid H. Tummers alsmede het zich niet herkiesbaar stellen van het lid V. Sniekers. Als nieuwe bestuursleden werden gekozen de heren drs. L. Augustus Heerlen, A. Corten Heerlen, drs L. v. Hommerich Heerlen, A. Peeters Hoensbroek en F. Schobben Waubach.
3. Tijdens de avondbijeenkomst van 15 februari 1968 van de Protestantse Vrouwenbond te Heerlen hield drs L. v. Hommerich voor een ongeveer 60 personen tellende groep een lezing met lichtbeelden met als titel: „*Heerlen in de romeinse tijd*”. In aansluiting hierop brachten de dames leden van deze bond op 28 maart een bezoek aan het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen.
4. Op 8 maart werd te Brunssum de tentoonstelling „Oude Landkaarten” officieel geopend door burgemeester J. W. Quint. Op verzoek van het gemeentebestuur aldaar trad als inleider op drs L. van Hommerich. In aanwezigheid van ± 50 genodigden werd in een historische inleiding het onderwerp: „*Grenzen als lijnen van beleid, gezag en macht*” nader belicht.
5. Onder de titel: „*Hoe leefde men in Zuidlimburg in een ver verleden?*” gaf drs L. van Hommerich op 14 maart 1968 voor een 40 personen tellende groep een uiteenzetting met lichtbeelden tijdens de namiddagbijeenkomst van het Katholiek Vrouwen-gilde te Geleen, gevolgd door een bezoek aan het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen op 19 maart.

TENTOONSTELLING :

Op verzoek van het gemeentebestuur van Brunssum verleende de oudheidkundige dienst van Heerlen medewerking aan de te Brunssum gehouden tentoonstelling „Oude Landkaarten”, die van 9—31 maart ingericht werd in het gemeentelijk Centrum van Voorlichting en Kunst „De Galerij” aldaar. De officiële opening in de Raadzaal werd op 8 maart 1968 door burgemeester J. W. Quint verricht, waarna drs L. van Hommerich een historische inleiding verzorgde. Deze verkoop-expositie gaf een goed beeld van de landelijke kartografie vanaf de 16e eeuw tot aan de invoering van het Kadaster.

De ligging van ons gewest werd in het voorhanden zijnde materiaal vooreerst ingepast in het geheel van de omringende landen. De kaarten waren groepsgewijs ingedeeld naar de diverse geschiedkundig-bestuurlijke perioden, die we vanaf de 16e eeuw hier hebben gekend. Daarnaast waren op deze tentoonstelling plattegronden en stadsgezichten, zowel in kleur als in zwart-wit, van een aantal Limburgse plaatsen te bewonderen. Het geheel werd gecompleteerd met oude en kostbare uitgaven, die zowel het vak „Kartografie” alsmede ook gedrukte verzamelingen cq. moderne herdrukken in oude stijl van kaarten en plaatsbeschrijvingen omvatten.

De inzending van de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen bestond uit:

1. een kaart van 1550, in kleur, voorstellende het hertogdom Brabant, de graafschappen Loon en Horne, het hertogdom Limburg, het hertogdom Jülich en het Aartssticht Keulen;
2. een kaart van 1616, in zwart-wit, van het hertogdom Limburg, vervaardigd door Aegidio Martine en gedrukt door P. Kaerius;
3. een kaart van 1641, in kleur, van het diocees Luik en het hertogdom Limburg, vervaardigd door Henrici Hondius te Amsterdam;
4. een kaart van 1662, in kleur, van het hertogdom Limburg en het Land van Valkenburg, „gedrukt t’Amsterdam by Frederick de Wit, in de Calverstraet op den Dam in de Witte Pascaert”;
5. een kaart van 1744, in zwart-wit, met opschrift: „Carte des environs de Liège, Mastrick, Limbourg, Aix la Chapelle, Huy, Fauquemont, Daelem etc., dressée sur les memoires de Eugene Henri Frix, a Paris chex Crepy, rue S. Jacques a limage S. Pierre”.

Een voortreffelijke expositie, waar dit facet als hulpwetenschap voor de geschiedenis op een overzichtelijke en historisch verantwoorde wijze werd gebracht.

SCHENKING :

Ons kringlid, de heer P. A. H. M. Peeters te Hoensbroek schonk aan de boekerij van de historische Kring „Het Land van Herle” de navolgende werken:

J. Habets, Un cachet d'oculiste romain trouvé à Heerlen.
Overdruk uit: Bull. Comm. Royales d'Art en d'Arch.
T. VI;
Bruxelles 1867.

J. Habets, Recherches sur la Station romaine de Coriovallum.
Overdruk uit: Bull. Comm. Royales d'Art en d'Arch.
T. XV;
Bruxelles 1876.

Heimatkalender des Kreises Jülich, jaargangen 1961 en 1965.

Geldrischer Heimatkalender, jaargang 1963.

De moeilijkheden, verbonden aan de taak van de plattelandssecretaris. Verslag van de Voorjaarsvergadering van het Landelijk Contactorgaan voor Gemeentesecretarissen gehouden te Utrecht op 31 maart 1954.

H. F. J. M. v.d. Eerenbeemt, Streven naar sociale verheffing in een Statische Stad.
Een kwart eeuw arbeid van de
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Bergen op Zoom,
1791—1816;
Nijmegen 1963.

Het eerste gedrukte nummer van „*Het Land van Herle*” 1 (1951), afl. 1.

PUBLIKATIES :

1. „*Een monasterium te Heerlen*”.

Enige jaren geleden trof dr P. M. van Buijtenen, rijksarchivaris in Utrecht, in de Katalogus afd. Handschriften der koninklijke bibliotheek te Kopenhagen de vermelding aan van een „Codex” uit de 14e—15e eeuw, die betrekking heeft op het bestaan van een klooster te Heerlen. In de eerste aflevering 1968 van de „Maasgouw” wijdt drs L. van Hommerich een studie hieraan onder de titel „Een monasterium te Heerlen; toegelicht met archiefteksten, foto's en plattegronden. In een volgend nummer zal hierop nader worden ingegaan.

2. „120-Jaar kerkelijke Zankoor „*St. Caecilia*”, *St. Pancratius-parochie*.”

Onder de titel „Kerkelijk Zangkoor St. Caecilia” publiceert de heer H. Loontjens, bij gelegenheid van het 120-jarig bestaan, in een vervolgserie een historisch overzicht van dit koor in het „Parochieblad Sint Pancratius”, 3e jaarg. nr. 1, 2 maart 1968 e.v.. Blijkens het in het gemeentearchief van Heerlen berustende oudste reglement, dat in de Duitse taal is geschreven en waarvan een gedeelte in fotokopie aan het artikel is toegevoegd, werd het koor opgericht op 15 maart 1848. Ter nadere illustratie worden een aantal interessante foto's van het koor uit vroeger dagen afgedrukt.

- 4 jan. Ingebruikname van nieuw Passage-theater in de Plaarstraatpassage te Heerlen.
- 6 jan. Bericht dat het Rijk extra-gelden ter beschikking heeft gesteld voor een versnelde aanpak van de doortrekking van de E-39, zowel in de Westelijke- als in de Oostelijke Mijnstreek.
- 9 jan. Bezoek van staatssecretaris van volksgezondheid dr R. Kruizinga aan de Heerlense St. Elisabethskliniek en aan de hoofdzetel van de N.V. Ned. Staatsmijnen.
- 10 jan. Heerlens bevolking liep tussen 1-1-'67 en 1-1-'68 met 421 personen terug.
- 12 jan. Informatief bezoek van staatssecretaris van defensie A. E. M. Duynstee aan het Afcen- hoofdkwartier te Brunssum.
- 14 jan. Installatie kapelaan J. Kerckhoffs tot pastoor van de St. Cornelius-parochie te Heerlerheide.
- 15 jan. Opening bijkantoor Spaarbank Sint Pancratius te Meezenbroek-Heerlen.
- 16 jan. Bericht aanbidding Jozefziekenhuis-Wenckenbachkliniek en ziekenhuis St. Annadal Maastricht als inrichtingen voor vestiging 8e medische faculteit in Nederland.
(16 jan.)
De Commissie van Walsum belast met het uitbrengen van rapport bezoekt op 8 maart a.s. beide gebouwen.
- 17 jan. De stichting „Dienstcentrum Heerlen” start haar werkzaamheden in het Eikenderveld.
- 27 jan. Opening van het nieuwe protestants-christelijke bejaardenhuis „De Kruisberg” te Brunssum door mr dr Ch. van Rooy, commissaris van de koningin in Limburg.
- 31 jan. In de Oostelijke Mijnstreek zijn o.m. de volgende projecten voor aanvullende werkgelegenheid in de W.S.W.-sector vrijgegeven:
 1. Ontsluitingsweg voor het industrieterrein „Beitel” — Heerlen.
 2. Verbetering Nieuwstraat Kerkrade.
 3. Ontsluitingsweg van het industrieterrein „Bouwberg” — Brunssum.
- 2 febr. Verhuizing St. Jozefziekenhuis naar Welten-Benzenrade. Naam zal voortaan luiden Jozefziekenhuis-Wenckenbachkliniek.

- 13 febr. Viering 50-jarig bestaan van het Fonds voor Sociale Instellingen in stadsschouwburg te Heerlen.
- 21 febr. Overlijden van de internationaal vermaarde musicus Harrie Biezen.
- 1 mrt. Start activiteiten Schoolpedagogisch centrum in het stadsgewest Oostelijke Mijnstreek.
Doel: Verbetering en verruiming van onderwijs in pedagogisch, didactisch en methodisch opzicht. Adres: Uilestraat 6 Heerlen.
- 6 mrt. 50-Jarig priesterfeest van Mgr P. J. M. Jenneskens oud-deken van Maastricht te Imstenrade-Heerlen.
- 8 mrt. Benoeming kapelaan T. F. H. Wiertz tot pastoor van de H. Gerardus Majella-parochie te Heksenberg-Heerlen.
- 9 mrt. Benoeming van pastoor J. J. H. Meens van de parochie O.L. Vrouwe Hulp der Christenen te Nieuwenhagen tot parochieherder van Noorbeek.
- 9 mrt. Opening sporthal „Varenbeuk” te Heerlerheide door burgemeester drs F. Gyzels met uitgebreide festiviteiten:
Internationale dameshandbalwedstrijd Nederland—Joegoslavië (10 mrt.).
Tafeltennisinterland Nederland—West-Duitsland (13 mrt.).
Judointerland Nederland—Polen (24 mrt.).
- 13 mrt. Voerendaals harmonie St. Joseph bestaat dit jaar 50-jaar.
- 16 mrt. Viering 60-jarig bestaan N.K.M.B. afdeling Waubach.
- 16 mrt. 40-Jarig onderwijsjubileum van de Heer H. J. J. Joosten, inspecteur L.O. kring Heerlen.
- 16 mrt. 40-Jarig jubileum van de afd. Heerlen van de Algemene Ned. Bouwvakarbeidersbond.
- 18 mrt. Start bouw flat aan de Palemigerboord te Heerlen.
- 22 mrt. Afscheid van Generaal J. A. Graaf von Kielmansegg in de stadsschouwburg te Heerlen, als Hoofd Afcent i.v.m. bereiken pensioengerechtigde leeftijd.
- 23 mrt. Beschikbaarstelling van 3 miljoen gulden aanpassingshulp voor 2100 werknemers van de Domaniale Mijn Mij N.V.
- 24 mrt. Installatie federatie van 7 studentenverenigingen uit Zuid-Limburg door ir J. C. Schlösser wethouder van Onderwijs en Cultuur, te Heerlen.
Tot beschermheer werd benoemd drs F. Gyzels, burgemeester van Heerlen.
- 28 mrt. Bezoek van minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke ordening ir W. F. Schut aan „Thuis Best” te Heerlen.

REDAKTIE.